Vasile Pavel

Raporturi motivaționale între cuvinte

Studiul de față se referă la aspectul onomasiologic al motivației. Motivația face parte din procesul complex al desemnării obiectelor. Fenomenul se referă în mod direct la raporturile motivaționale între cuvinte. Derivatele sunt ***cuvinte motivate***. Ele iau naştere din alte semne ale limbii, iar legătura între cuvântul derivat şi cel primar este transparentă (*lemnar* „meseriaş care se ocupă cu prelucrarea lemnului” < *lemn* + suf. *-ar*). Primul cuvânt este *motivat* (*ul*), al doilea – *motivant* (*ul*). La fel şi în cazul derivatelor semantice (*mălai* „porumb” < *mălai* „mei” – în graiul maramureşean şi al Transilvaniei din nord-est).

O unitate lexicală motivată are însuşirea de a trimite la un alt cuvânt (lexemul *scrumieră* ne aminteşte de ***cuvântul nemotivat*** *scrum*). Existența a două tipuri de cuvinte – motivate şi nemotivate – constituie o trăsătură tipologică universală, o „universalie semantică”. Din acest punct de vedere, limbile se deosebesc doar prin „proporția deosebită” a cuvintelor motivate şi nemotivate [16, p. 255].

Unitățile polilexicale stabile (*urât ca moartea*) şi sintagmele denominative (*gură de ham*, *pălărie de răsărită* „discul florii-soarelui, în care sunt înfipte semințele”, *mătase de porumb*) de asemenea se înscriu în categoria semnelor glotice motivate.

Structura derivatului şi a sintagmei denominative e constituită din *baza onomasiologică* (cuvântul care se pune la baza denotării, la identificarea referentului) şi *caracteristica onomasiologică* (cf.: determinantul *de răsărită*).

Se admite teza că unitățile lexicale au deseori originea în planul s i n t a g m a t i c al limbii, că multe cuvinte reprezintă „condensări” ale unor structuri sintactice. În acest caz semnul-comunicare devine semn-denumire. Are loc astfel un transfer de la j u d e c a t ă despre obiect la denumirea sa (*omul care ară cu plugul – plugar*, după cum *floarea-soarelui e planta care se orientează spre soare*). Din acest motiv unii lingvişti propun ca teoria motivației să cuprindă noțiunea de judecată motivantă [13, p. 10]. Propoziția-judecată se transformă deseori într-o sintagmă atributivă, care, în cele din urmă, prin univerbizare, dă naştere unui singur cuvânt: *O pasăre zboară > Unele/Toate păsările zboară > păsările zburătoare > zburătoarele* [1, p. 123]. Originea polilexicală a unităților nominative monolexicale e afirmată de lingvistul polonez Jan Rozvadowski şi de alți cercetători.

Drept bază onomasiologică pentru creare a noilor denumiri servesc, de cele mai multe ori, cuvintele nemotivate, adică semnele ce şi-au pierdut forma internă, motivul (motivația), semnul devenind opac, arbitrar.

BDD-A23039 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:11 UTC)

La origine toate cuvintele sunt motivate. Constatarea de către mulți lingvişti notorii a faptului că în toate limbile lumii există cuvinte motivate şi nemotivate nu vine în contrazicere cu teoria caracterului arbitrar al semnului glotic.

F. de Saussure afirmă că problema lingvistică este înainte de toate semiologică, deoarece limba este sistem de semne, că „semnul lingvistic este arbitrar". Savantul elveţian înţelegea prin „arbitrar" lipsa de legătură naturală între cele două laturi ale semnului (afară de cazul onomatopeelor şi interjecţiilor): semnificat şi semnificant. F. de Saussure concluzionează cu fermitate: „Principiul arbitrariului semnului nu este contestat de nimeni, acest principiu domină întreaga lingvistică" [6, p. 87)]. Totodată Saussure vorbea despre „motivaţia relativă" a semnului, tălmăcită de el ca o motivaţie relativ arbitrară, ceea ce i-a făcut pe cercetători să-i reproşeze savantului „inconsecvenţa" şi „confundarea de diverse aspecte" [12, p. 346]. Nu vom intra în dezbaterea acestei probleme, aici rezumându-ne doar la observaţia marelui lingvist Eugeniu Coşeriu: *În termenii teoriei reflectării, legătura între concept şi denotat nu este arbitrară* (*conceptul e dependent de denotat*), *arbitrară este între semnificant şi semnificat*.

W. von Humboldt a afirmat rolul activ al limbii în procesul cunoaşterii. Limba nu pleacă de la un fapt exterior care să-l exprime, ci participă la elaborarea cunoaşterii. Conceptul nu e posibil fără limbă, obiectul nu capătă realitate deplină, decât prin mijlocirea conceptului, prin limbaj [2, p. 109].

Prin urmare, semnul glotic este arbitrar (în afara creaţiilor, reiterăm, onomatopeice, a interjecţiilor şi a cuvintelor cu „simbolism fonetic") şi totodată motivat, până nu-şi pierde această facultate, când devine opac, cu forma internă ştearsă, pierdută (de ex. *vis, os, sare, păr*). Limba poate să existe, să funcţioneze şi să se dezvolte în condiţiile îmbinării celor două principii: principiul caracterului arbitrar şi principiul caracterului motivat al semnului [15, p. 146]. De aceea, încercarea unor lingvişti (Emil Benvenist, R. A. Budagov) de a contesta caracterul propriu-zis arbitrar al multor cuvinte cu aparenţa că semnul glotic nu este „o categorie cu totul arbitrară" şi că există şi numeroase cuvinte motivate, asemenea interpretare este lipsită de temei.

Caracterul arbitrar al semnului lingvistic, cu importanţa sa pentru aspectul funcţional al limbii, cu greu a mai lăsat loc, subliniază WolfrangViereck, pentru aspectul genetic al limbajului, adică pentru „studiul serios al motivaţiei". Văzută mai îndeaproape, totuşi motivarea semnului nu se află în opoziţie cu arbitrarul său atâta vreme cât legătura unui anumit motiv nu este obligatorie [8, p. 329].

Funcţia primară a întregului sistem de formare a cuvintelor este cea denominativă. Faţă de conceptul „formarea cuvintelor", fenomenul *nominaţiei* este o noţiune mai cuprinzătoare. În spirit tradiţional, cercetătorul urmăreşte scopul de a identifica mijloacele regulate de formare a cuvintelor. Teoria motivaţiei cercetează calea parcursă de creare a cuvântului la un nivel mai înalt de abstracţie, urmărind premisele alegerii motivantului şi drumul parcurs până la transformarea sa în inovaţie lexicală.

Punem în lumină, pe scurt, premisele formării unităţilor lexicale.

În timpul căutării numelui pentru noul obiect – necesitate în procesul comunicării –, vorbitorul compară, involuntar, prin intermediul asociaţiei de idei (asociaţia fiind

BDD-A23039 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:11 UTC)

o particularitate a psihicului de a lega între ele imagini senzoriale, idei) noul obiect cu imaginea percepută anterior a obiectului vechi. Astfel este găsit semnul caracteristic – un atribut comun (motivul) pentru lucrurile omogene (sau aparent omogene). În consecință, este găsit şi cuvântul care denumeşte noul obiect. Atare cuvânt, existent în limbajul vorbitorului şi care arată un alt obiect, va servi atât pentru desemnarea semnului comun al lucrurilor comparate, grație percepției senzoriale, cât şi pentru numirea noului obiect în întregime. Într-adevăr, afirmă G. V. Leibniz, percepția senzorială ne oferă obiectul, conceptul – numele lui. A se compara: *ursoaică* „femela ursului" > *ursoaică* „coş de sobă, aşezat în poziție orizontală în podul casei", arie compactă în graiurile româneşti de la est de Prut [3, p. 288].

Pentru studiul motivației un deosebit rol îl au *Atlasul limbilor Europei* (ALE), primul atlas lingvistic continental, şi atlasele unor grupuri de limbi, precum *Atlasul lingvistic romanic* (ALiR).

ALE este inițiat cu peste patru decenii în urmă. În 2014-2015 au apărut, la Bucureşti, fasciculele 8-9 ale volumului I. Din 2004, preşedintele ALE este profesorul Nicolae Saramandu; arhiva ALE se află în prezent la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române. În acest atlas sunt prezentate nu mai puțin de şase familii de limbi: altaică, bască, indo-europeană, caucaziană, semitică şi uralică. ALE şi ALiR sunt atlase interpretative, care utilizează deopotrivă metode tradiționale (onomasiologia şi semasiologia) şi inovatoare (redactarea *hărților de motivație*).

„Redactarea hărților de motivație este o metodă inovatoare de interpretare a datelor lexicale. Ea merge dincolo de interesul pentru etimologie şi caută cauzele, motivația desemnării anumitor obiecte. Numai un proiect pe scară largă, cum este ALE, poate permite ca această abordare să fie întreprinsă cu succes" [8, p. 328].

Hărțile *motivaționale* sau *de motivație* privesc „*dinamica limbii*", punând în evidență constatarea „mentalității comune" la vorbitori de limbi diferite, din cadrul unei familii sau mai multor familii de limbi. Hărțile de motivație pun în evidență, de asemenea, „ un aspect mai puțin cunoscut sau mai puțin studiat până în prezent: motivarea semnului lingvistic este un proces permanent, vorbitorii «remotivând» semnul lingvistic atunci când raportul dintre acesta şi realitatea extralingvistică (referentul) se opacizează" [5, p. 221].

Asemenea reflecții au fost susținute de numeroase exemple din ALE, ALiR şi din atlasele naționale. Cunoscutul lingvist Mario Alinei analizează, de exemplu, motivația denumirilor pentru „curcubeu" în dialectele limbilor europene, venind totodată cu sugestii importante pentru fundamentarea teoretică a unei discipline lingvistice, care ar avea ca obiect de cercetare fenomenul motivației, propunând pentru această disciplină științifică termenul *iconomastică*. Boris Cazacu şi Nicolae Saramandu relevă faptul că la originea majorității termenilor pentru „spic", atestați în limbile europene, stau două motivații de bază (sau sensuri originare): a) „ascuțit, tăios; țepos, spinos", tip caracteristic limbilor europene; b) „cap, capăt; proeminență, vârf", tip caracteristic, în general, limbilor *neindo-europene* [apud 5, p. 221-223]. La originea celor mai mulți termeni pentru „miriapod", atestați în dialectele limbilor romanice europene, se află ideea de animal cu multe perechi de picioare (lăbuțe): fr. *mille-pattes*, *millepieds*, it. *centogambe*, sp. *ciempiés*, cat. *centcames* [4, p. 319-336].

BDD-A23039 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:11 UTC)

În actul motivației se constată procese corelate şi structurale. Motivația diferă mai des la nivelul motivantului concret (*pălărie de răsărită, căciulă ~, cuşmă ~, cascheta ~*). Motivația este însă, în mare parte similară, la nivelul *tipurilor de semne motivante, al motivemelor*. Prin urmare, motivația desemnării obiectelor reprezintă un criteriu foarte important în investigațiile contrastiv-tipologice ale resurselor lexicale din diverse limbi; ALE şi ALiR constituie o sursă de cea mai mare importanță în acest domeniu. Se pare că în filologia românească prinde a se încetăți termenul *Lingvistică motivațională*.

În contextul celor spuse mai sus, menționăm, de asemenea, că şcoala dialectologică de la Universitatea din oraşul Tomsk, Federația Rusă, a elaborat, la începutul anilor ’80 ai secolului trecut, *Dicționarul dialectal motivațional*, vol. I-II, în temeiul graiurilor ruseşti de pe cursul mijlociu al fluviului Obi (Siberia de vest), sub redacția prof. O. I. Blinova [9], care este şi autoarea mai multor studii monografice: *Fenomenul motivației cuvintelor. Aspectul lexicologic* [10], *Motivologia şi aspectele ei* [11] ş.a.

În ceea ce ne priveşte, unele aspecte ale motivației le-am examinat în monografia *Nominația lexicală* [14] şi într-o serie de studii şi articole [3, p. 222-272, 294-298]. Motivația unităților polilexicale stabile e studiată, în ultimii ani, de doctorul habilitat în filologie Angela Savin [7].

Cercetând în plan teoretic fenomenul motivației, ne integrăm, într-un fel sau altul, în domeniul *Lingvisticii motivaționale* (*Motivologiei*), domeniu considerat de tot mai mulți cercetători drept disciplină ştiințifică în devenire.

Referințe bibliografice

1. Evseev, I., *Derivarea semantică şi derivarea morfematică*. În: „Analele Universității din Timişoara. Seria Ştiințe filologice”, XV, 1977.

2. Humboldt, W. von, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. Versiune românească de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008.

3. Pavel, Vasile, *Studii de dialectologie şi onomasiologie*, Chişinău, „Profesional Service”, 2014.

4. Pavel, V., Berejan, S., *Les designations romanes du mille-pattes*. În: Atlas linguistique roman (ALiR). Vollum II a: 1. Carte „Mille-pattes”; 2. Commentaires, Roma, 2001, p. 319-336.

5. Saramandu, N., Nevaci, M., *Hărți lingvistice motivaționale*. În: Fonetică şi Dialectologie, XXIV-XXVI, 2005-2007, p. 221-228.

6. Saussure, F. de, *Curs de lingvistică generală*. Traducere de Izverna Tarabac, Iaşi, 1998.

7. Savin-Zgardan, Angela, *Probleme ale motivației unităților polilexicale stabile*, Chişinău, „Magna-Princeps” SRL, 2011.

8. Viereck, Wolfgang, *Atlasul limbilor Europei* (*Atlas linguarum Europae*). În: Fonetică şi Dialectologie, XXII-XXIII, 2003-2004, p. 327-332.

BDD-A23039 © 2014-2015 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:11 UTC)

9. Блинова, О. И., *Мотивационный диалектный словарь. Говоры среднего Приобья*, I-II, изд-во Томского ун-тета. В соавт. с М. И. Янцененкой и др., Томск, 1982-1983.

10. Блинова, О. И., *Явление мотивации слов. Лексикологический аспект*. Учеб. пособие, Томск, 1984.

11. Блинова, О. И., *Мотивология и ее аспекты*, Томск, Изд-во Томского ун-тета, 2007.

12. Зиндер, Л. Р., *Условность и мотивированность языкового знака*. În: Фонетика. Фонология. Грамматика, Москва, 1971, с. 342-349.

13. Кубрякова, Е. С., *Теория мотивации и словообразование*, Москва, 2010.

14. Павел, В. К., *Лексическая номинация*, Кишинэу, «Штиинца», 1983.

15. Смирницкий, А. И., *Лексикология английского языка*, Москва, 1956.

16. Ульман, С., *Семантические универсалии*. În: Новое в лингвистике, выпуск 5, Москва, 1970, с. 250-258.

Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

BDD-A23039 © 2014-2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:11 UTC)